

Informaation omistaminen

Yksityisen etu vai yhteisöllisyys?

Timo Kuronen

1.1.2001

1 Johdanto

Omistaminen yksinkertaisimmillaan kohdistuu henkilökohtaiseen omaisuuteen ja sen oikeutus on helposti perusteltavissa ja kenen tahansa hyväksyttävissä. Kysymys muuttuu vaikeammaksi kun siirrytään esineiden maailman ulkopuolelle. Kaunista säätä tai puhdasta ilmaa ei kukaan voi omistaa. Myös informaatio tulisi ainakin osittain sulkea omistamisen ulkopuolelle. Esimerkiksi tiedon tulossa olevasta maanjäristyksestä tai muusta luonnon katastrofista pitäisi välittömästi olla koko kansakunnan käytettävissä.

Informaation käsitteleminen omistamisen kohteena ja kauppatavarana palautuu periaatteellisessa mielessä kysymykseen omistamisen yleisestä oikeuttamisesta sekä siinä käytettävän päättelyn soveltuvuudesta abstraktien esineiden omistamiseen. Käytännöllisessä mielessä omistamisen oikeus rakentuu informaation tuottajan taloudellisista odotuksista ja yhteiskunnan tarjoamista korvaamisen mahdollisuuksista.

Omistamisen keskeisin kohde on historian aikana muuttunut. Painopiste on siirtynyt ensin maaomaisuudesta energiavaroihin ja sittemmin osittain finanssipääomaan. Parhaillaan on käynnissä painopisteen siirtyminen edelleen informaatiovarantoihin. Informaatiota ei yleensä omisteta suoraan. Omistamisen suojaksi on rakennettu oikeudellisia artifakteja, joiden välityksellä omistaminen toteutuu. Tavallisimmin käytettyjä ovat tekijänoikeus, patentit, tavaramerkin suoja, jne. Omistajan ja informaation välille voidaan periaatteessa määritellä mitä tahansa yksittäisiä oikeuksia ja niiden yhdistelmiä.

Informaation yleinen omistaminen ei ole yksinkertaisella päättelyllä oikeutettavissa. Vaikka hyviä perusteita omistamiselle on esitettävissä, voidaan yhtä lailla hyvin perustein väittää, että informaatiota pitäisi käsitellä kaikkien käytettävissä olevana yhteisenä hyvänä. Kansantaloustieteessä käytetty käsite tästä yhteisestä hyvästä on julkishyödyke. Kysymys on lopulta pääsäännön ja siihen muodostettavien poikkeusten välisestä suhteesta. Jos informaatiota käsitellään pääsääntöisesti julkishyödykkeenä, päädytään hyvin erilaiseen säännösten kokonaisuuteen kuin, jos informaatiota käsitellään pääsääntöisesti omistamisen ja kaupankäynnin kohteena.

2 Omistamisen oikeuttaminen

Omistamisen oikeuttamisen yleiset perusteet löytyvät John Locken 1600-luvulla esittämästä päättelystä. Sen mukaan ihminen ensinnäkin omistaa ruumiinsa ja siihen sisältyvän kyvyn tehdä työtä. Kun ihminen sekoittaa työtään luonnosta löytyvään, vapaasti hyödynnettävään materiaaliin, työn tuloksesta tulee hänen henkilökohtaista omaisuuttaan. Locken omin sanoin:

Kun ihminen siirtää jotakin tilasta, johon luonto on sen tuottanut ja jättänyt, hän sekoittaa siihen omaa työtään, liittyy siihen jotakin omaansa ja siten tekee siitä omaisuuttaan. Hän ottaa sen yhteisestä tilasta, johon luonto on sen asettanut, ja tämä työ kytkee siihen jotakin, joka sulkee pois muiden ihmisten yhteiset oikeudet. Tämä työ on näet tekijänsä epäilemätöntä omaisuutta, eikä kukaan muu voi olla oikeutta sellaiseen, johon tätä työtä on liitetty, ainakaan niin kauan kuin muille yhteisesti on jäljellä riittävästi ja yhtä hyvää. (Locke 1688, 67–68)

Lainauksen loppuosassa Locke esittää tärkeän varauksen: luonnon hyödyntämisen oikeutus perustuu ajatukseen sen ehtymättömyydestä. Luonnonvaroja saa vapaasti käyttää omaisuutensa kartuttamiseen, kunhan jäljelle jää *riittävästi ja yhtä hyvää* muiden ihmisten tarpeisiin. Jos luonnon antimet osoittautuvat niukoiksi tai ne ehtyvät liiallisen hyväksikäytön takia, omaisuuden kartuttamista on rajoitettava.

Omaisuuden kasvattamisessa on Locken mukaan noudatettava lisäksi kohtuutta. Omaisuutta on kerättävä vain niin paljon kuin on todella tarpeen:

Kuka tahansa voi määrätä työllään omaisuudekseen niin paljon kuin pystyy ennen pilaantumista käyttämään hyödyksi elämäänsä. Tämän ylittävä on enemmän kuin hänen osansa ja kuuluu muille. Jumala ei tehnyt mitään pilattavaksi tai tuhottavaksi. (Locke 1688, 70)

Locken päättely koskee siis luonnon alkuperäisten resurssien hyödyntämistä. Jo tuolloin – 1600-luvulla – nousee esiin ajatus, että resurssit eivät välttämättä ole ehtymättömiä. Viljeltäväksi kelpaava maa oli Englannissa ilmeisen selvästi rajalliseksi osoittautuva resurssi. Sittenmin luonto on käynyt rajalliseksi lähes kaikkien resurssiensa osalta ainakin maapallon nykyisen väestön tarpeisiin suhteutettuna. Ennustettu väestön kasvu tekee tilanteesta kestävämmän hyvin monilla liiallisen kulutuksen kohteeksi joutuneilla alueilla. Yksityisen omistamisen yleinen oikeutus Locken ajattelemassa merkityksessä on käynyt siten vähintäänkin kyseenalaiseksi.

Locken esittämät näkemykset omistamisen perusteista ovat vakiinnuttaneet asemansa osana eurooppalaista oikeudellista ajattelua. Päättelytapa on muodostunut siinä määrin itsestäänselvydeksi, että vaihtoehtoisille lähestymistavoille ei näytä lainkaan olevan sijaa. Hegel on kuitenkin teoksessaan *Oikeusfilosofia* (1820) esittänyt yksityisen omaisuuden asemasta kokonaisvaltaisen kritiikin, joka sisältää tärkeän vaihtoehtoisen ajattelumallin.

Peter Drahos on teoksessaan *A Philosophy of Intellectual Property* esitellyt kiinnostavasti näitä Hegelin näkemyksiä (1996, 73–94). Drahos pitää Hegelin ajatusmallia tärkeänä mutta toteaa, että se ei ole saanut asianmukaista huomiota oikeusoppineiden keskuudessa (mt., 74). Drahosin lähtökohta Hegelin tulkinnassa on, että henkisen omaisuuden suoja voi yhteisön kannalta olla haitallista (sama).

Hegelin ajattelussa yksityisellä omaisuudella on sisäisesti ristiriitainen asema. Yksilön tarpeiden tyydyttämisessä omaisuus on välttämätön. Hegelin omin sanoin:

Se, että minulla on jotakin itselleni ulkoista vallassani, muodostaa *omistuksen*, ja se erityinen puoli, että minä teen jotakin omakseni luontaisten tarpeitteni, viettieni ja mielivaltaisen tahtoni perusteella, on omistuksen erityinen intressi. Mutta se puoli, että minä olen vapaana tahtona omistamisessa oma kohteeni ja vasta näin todellinen tahto, muodostaa siinä olevan totuudellisen ja oikeudellisen eli *omaisuuden* määrityksen. (Hegel 1820, 45 §)

Henkisen omaisuuden asemaa Hegel käsittelee yksityiskohtaisimmin omaisuuden luovuttamista koskevissa kohdissa (mt., 65–70 §). Omaisuuden luovuttaminen voi tapahtua vain, jos esine on *luonteeltaan ulkonainen* (65 §). Henkisen omaisuuden osalta tilanne on monimutkaisempi. Hegel tekee selvän eron teokkappaleen luovuttamisen ja teoksen luomiseen tarvittun kyvykkyyden välillä.

Henkisen tuotteen luovutuksensaaja omistaa yksittäiskappaleen täyden käytön ja arvon. Siksi hän on *yksittäisen* tuotteen täysivaltainen ja vapaa omistaja, vaikka kirjoituksen laatija tai teknisen laitteen keksijä pysyykin sen *yleisen* tavan omistajana, millä näitä tuotteita ja esineitä tuotetaan lisää. Tätä tapaa hän ei ole luovuttanut välittömästi, vaan voi pidättää sen itselleen ilmaistavaksi. (Hegel 1820, 69 §)

Drahos toteaa, että Hegelin teksteistä ei ole suoraan luettavissa, mitä johtopäätöksiä tulisi tehdä liian vahvasta lakien turvaamasta henkisen omaisuuden suojasta (1996, 85). Johtopäätökset on kuitenkin luotettavasti pääteltävissä Hegelin yleisen etiikan teorian ja valtioteorian pohjalta.

Henkisen omaisuuden suoja varallisuus oikeudellisena järjestelmänä on perusteltavissa siltä osin, kun se liittyy henkisen työn tekijöiden välittömään toimeentuloon. Henkistä omaisuutta koskevien varallisuusmasojen kokoamisella ei kuitenkaan tällaista aspektia ole. Yksilön tarpeiden ulkopuolelle siirryttäessä tulevat vastaan toiset näkökohdat, jotka tärkeydessään ylittävät omaisuuden suojan. Kyseessä on yksilöiden vapaus hyödyntää yhteisöllisen toiminnan varassa syntyneitä ideoita ja ajatuksia. Vain tällä tavoin valtion integroiva rooli voi toteutua.

3 Informaation erityisluonne

Informaation erityisluonne antaa riittävät perusteet omistamisen oikeuttamisen problematisoinnille. Informaatiota koskien esimerkiksi 'materiaalin' ehtymättömyyttä ja mahdollista pilaantumista koskevat kysymykset ovat hyvin erilaisia luonnosta löytyvään materiaaliin verrattuna. Eroa voidaan parhaiten selventää kansantaloustieteen käsitteiden julkishyödyke ja yksityishyödyke avulla (käsitteistä tarkemmin ks. Tuomala 1997, 58–67).

Yksityishyödyke on määritelmän mukaan sellainen, jonka kuluttaminen sulkee kokonaan pois toisten mahdollisuuden saman hyödykkeen kuluttamiseen. Esimerkiksi soveltuu hyvin leipäpala: jos minä syön leipäpalan, kukaan muu ei voi sitä syödä. Minun kulutukseni sulkee siis pois sen mahdollisuuden, että toiset kuluttaisivat samaa hyödykettä.

Julkishyödyke on poissulkevuuden mielessä yksityishyödykkeenvastakohta. Lukuisat henkilöt voivat kuluttaa yhtä ja samaa julkishyödykettä samanaikaisesti haittaamatta tai estämättä toistensa kuluttamisen mahdollisuutta. Julkishyödykkeen kuluttamisen estäminen saattaa olla jopa mahdotonta tai vähintäänkin hankalaa. Esimerkiksi sopii hyvin auringonpaiste: jos minä nautin auringonpaisteesta, se ei vähennä kenenkään muun mahdollisuutta samanaikaiseen auringonpaisteesta nauttimiseen. Toinen hyvä esimerkki on radio-ohjelmat.

Informaatio on perusluonteensa puolesta hyvin luontevasti määriteltävissä julkishyödykkeeksi. Informaatio on kulumatonta ja sitä on helppo jakaa toisille ilman, että siitä itse tarvitsee luopua. On kuitenkin mahdollista esittää myös vastakkainen päättely. Informaatiota voidaan sopivasti muotoilluin perustein käsitellä aivan kuin se olisi tyypillinen yksityishyödyke. Tämä vaihtoehto edellyttää kuitenkin tuekseen lainsäädännössä vahvistettua henkisen omaisuuden suoja.

Vastakkain on siten kaksi vaihtoehtoa. Informaatiota joko käsitellään kaikkien käytössä olevana julkishyödykkeenä tai sitten sitä pidetään yksityishyödykkeiden tapaan omistamisen ja kaupankäynnin kohteena.

Ensimmäisen vaihtoehdon ydinajatuksena on, että *yhteiseen käyttöön* asetettuja tietovarantoja käsitellään julkishyödykkeinä. Päättely etenee seuraavasti. Jos minä saan tietoverkkojen välityksellä käyttöni informaatiota ja käytän sitä omien tietojeni kasvattamiseen, kuka tahansa muu voi hankkia ja 'kuluttaa' samaa verkosta löytyvää informaatiota omien tietojensa kasvattamiseen. Minun kulutukseni ei sulje pois toisten kuluttamisen mahdollisuutta. Minun kulutukseni ei millään tavoin edes kuluta käytössä olevaa informaatiota. Tässä mielessä informaatio on auringonpaisteeseen verrattavissa oleva ehtymätön ja kulumaton 'luonnonvara'.

Julkishyödykkeenä jaeltavasta informaatiosta tuotettua uutta informaatiohyödykettä voidaan edelleen sopivin edellytyksin käsitellä julkishyödykkeenä. Jos uusi informaatiohyödyke annetaan julkiseen levitykseen tietoverkkojen välityksellä, sekä hyödykkeen tuottaja että kuka tahansa muu voivat käyttää hyödykettä hyväkseen. Hyödykkeen luovuttajan ei tarvitse itse siitä luopua. Tuottajan ja muiden hyödykkeen käyttäjien samanaikaiset kulutustapahtumat eivät millään tavalla estä tai häiritse

toisiaan. Uudella informaatiohyödykkeellä voidaan näin täydentää yhteiskäyttöön asetettua julkishyödykkeeksi ymmärrettyä tietovarantoa.

Jälkimmäisen vaihtoehdon mukainen päättelyketju tuottaa täsmälleen vastakkaisen lopputuloksen. Uuden informaatiohyödykkeen tuottaminen voi siis johtaa myös omistusoikeuden syntymiseen aivan Locken alkuperäisen ajatuksen mukaisesti. Jos minä kopioin tietoverkosta itselleni informaatiota sulkematta toisia pois, sekoitan siihen omaa työtäni ja luon uutta tietoa, jonka tallennan informaation muodossa omistamalleni tietovälineelle, minulle muodostuu Locken tarkoittamassa mielessä epäilemättömän omistamisen oikeus tuottamaani informaatiohyödykkeeseen.

Informaation erityisluonne tulee näin ollen esille juuri sillä hetkellä, kun uuden informaatiohyödykkeen jakelutavasta ja -kriteereistä päätetään. Informaatiohyödykkeellä on siten selvästikin kahtalainen luonne. Se on samalla kertaa sekä julkishyödyke että yksityishyödyke.

Uuden informaatiohyödykkeen tuottaminen työtä vaativalla tavalla ja sen jakeleminen tietoverkkojen välityksellä ilman välitöntä työpanosta muodostavat eräänlaisen vedenjakajan, jossa Locken päättelyn käyttökelpoisuus päättyy. Työn sitominen työn esineeseen tuottaa omistamisen oikeuden. Jos kuitenkin työn tuloksena syntyvä hyödyke on käsiteltävissä julkishyödykkeenä, omistamisen oikeus ei ole itsestäänselvyys. Tuotannollisista järjestelyistä riippuu, onko omistamisen oikeus perusteltavissa, vai pitäisikö työpanos korvata muulla tavoin kuin hyödykkeitä myymällä.

Informaation omistamista ei siis voida perustella yhtä yksinkertaisella tavalla kuin esineen omistamista. Informaation omistamista koskevan suojan järjestämiselle on kuitenkin nähty pitäviä perusteita. Tavallisin perustelu koskee rahallisen korvauksen merkitystä uuden informaation tuottamisessa. Kyse on siis taloudellisten kiihokkeiden merkityksestä innovaatioiden ja muun luovan toiminnan liikkeelle panevana voimana. Esimerkiksi tekijänoikeuksia koskevan EU:n direktiiviluonnoksen perusteissa todetaan, että luotettava henkisen omaisuuden suoja on välttämätön luovuuden ja investointien edistämiseksi (European Commission 1999).

Tässä perustelussa ajatellaan, että informaatiota on välttämätöntä käsitellä omistamisen kohteena, jotta tietyt tärkeät tavoitteet voitaisiin toteuttaa. Informaatio saattaa kyllä erityisen luonteensa puolesta olla vaikeasti omistettavissa. Omaisuuden suoja on kuitenkin taloudellisten kiihokkeiden merkityksen takia pakko tavalla tai toisella järjestää. Sen vuoksi lainsäädäntöön on kehitetty erilaisia mekanismeja henkisen omaisuuden suojaamiseksi. Niitä ovat varsinkin erilaiset immateriaalioikeudet, joista tärkeimmät ovat patenttisuoja, liikesalaisuudet ja tekijänoikeus.

Gerald Dworkin toteaa henkisen pääoman (so. informaation) suojasta, että kyseessä on todellakin pelkästään keino saada aikaan jotain, ei päämäärä sinänsä (Dworkin 1989). Keinoja valittaessa tulisi kuitenkin pysyä vertaamaan, miten hyvin erilaiset vaihtoehtoiset keinot edistävät julkilausuttujen tavoitteiden saavuttamista. Dworkinin mielestä on esitetty hämmästyttävän vähän todellista näyttöä siitä, että patentit ja tekijänoikeus myös käytännössä edistävät teknisten innovaatioiden tuottamista.

Informaation omistamisen oikeuttaminen on ongelma, johon julkisessa keskustelussa on lähes mahdotonta tarttua, sillä se ei koskaan nouse yhteiskunnallisen keskustelun keskeisten kysymysten joukkoon. Valtaosa niistä yhteiskunnan tahoista, joilla on todellista vaikutusvaltaa tietoyhteiskuntaa koskevien ratkaisujen tekemisessä, pitää kysymystä omistamisen oikeuttamisesta ratkaistuna vaikka sitä *ei koskaan ole edes asetettu*. Informaation omistamiseen suhtaudutaan (reflektoimatta) samalla tavoin kuin minkä tahansa muun omaisuuden omistamiseen – luonnollisena ja itseltään selvänä asiana – asettamatta sen perusteita koskaan kyseenalaiseksi.

4 Henkisen omaisuuden suoja

Henkistä omaisuutta voidaan suojata liikesalaisuuksina, patenteilla ja tekijänoikeuden avulla (Paine 1997). Kaksi ensiksi mainittua on käytössä yritystoiminnan piirissä. Tekijänoikeus suojaa jokaista luovan työn tekijää kaupallisista intresseistä riippumatta. EU-lainsäädännössä tekijänoikeutta on täydennetty tietokantojen suojaksi rakennetuilla *sui generis* -oikeuksilla.

Yritystoiminnassa henkisen omaisuuden suojaamisessa joudutaan tasapainoilemaan useiden tekijöiden välillä. Keinojen valintaan vaikuttavat suojan tehokkuus ja kalleus, keksinnön ainutkertaisuus, kaupallisen hyödyntämisen ajalliset ja rahalliset tarpeet, jne. Tom G. Palmerin epäortodoksisen näkemyksen mukaan keksintöjä ja luovuutta parhaiten edistävät hallintomallit syntyvät vähitellen markkinamekanismin kautta. Ne eivät tarvitse lainkaan suojakseen lainsäädäntöä ja valtion väliintuloa (Palmer 1997).

Henkisen omaisuuden suojan yksinkertaisin muoto on liikesalaisuus. Yritys voi halutessaan pitää keksintönsä liikesalaisuutena ulkopuolisilta täysin salassa ja hyödyntää sitä jatkuvasti tuotannossaan. Jos keksintö on luonteeltaan sellainen, että sen uudelleen keksiminen sattumalta on käytännöllisesti katsoen mahdotonta, suoja on pysyvä ja täydellinen.

Esimerkkinä liikesalaisuuden käyttökelpoisuudesta henkisen omaisuuden suojana mainitaan usein Coca-Colan resepti.

Jos keksintö on kuitenkin tuotetta tutkimalla (ns. reverse engineering) tai tuotekehityksen keinoin uudelleen tehtävissä, liikesalaisuuden antama suoja ennemmin tai myöhemmin murtuu. Uudelleen keksijä voi ottaa keksinnön välittömästi käyttöön ja alkaa hyödyntää sitä. Jos keksintö on lisäksi patentoitavissa, myöhempi keksijä voi estää aikaisemmin keksinnön tehnyttä hyödyntämästä omaa keksintöään.

Vaihtoehtona liikesalaisuuden suojalle on patentointi. Se tuo keksinnön osittain julkisuuteen ja antaa samalla yksinoikeuden sen hyödyntämiseen – mutta vain määräajaksi. Patenttijärjestelmän avulla lainsäätäjätasapainoilee yleisen teknologisen kehityksen ja yksityisen omistamisen suojan välillä. Tutkimalla patenttien liitteinä olevia selostuksia kuka tahansa saa periaatteessa riittävät tiedot keksinnön hyödyntämiseen. Tällä tavoin yleinen tietämyksen taso oletettavasti kasvaa.

Tekijänoikeus on monella tavoin rinnastettavissa patenttiin. Myös se suojaa yksittäistä tapaa jonkin asian esittämiseen, ei asiaa sinänsä. Tekijänoikeuden suoja on hyvin pitkäaikainen mutta suojan taso vaatimaton ja yksityisen henkilön on sitä vaikea puolustaa. Sekä tekijänoikeus että patenttisuoja ovat parhaimmillaan suurimpien yrittäjien käytössä, joilla on tarvittaessa varaa pitkiin ja raskaisiin oikeudenkäynteihin etujensa puolustamiseksi.

Tekijänoikeuslaki antaa kirjallisen ja taiteellisen teoksen tekijälle yksinomaisen oikeuden määrätä teoksen julkaisemisesta. Englanninkielinen termi *copyright* kertoo kirjaimellisesti, mistä tekijänoikeudessa pohjimmaltaan on kysymys. Tekijänoikeus on lailla turvattu yksinoikeus teoksen monistamiseen (teoskappaleiden valmistamiseen).

Tekijänoikeus sisältää kaksi erilaista näkökulmaa tekijän ja teoksen väliseen suhteeseen. Moraalinen puoli koskee tekijän oikeutta tulla tunnustetuksi teoksen tekijänä. Tekijä on aina ilmoitettava sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii. Tekijänoikeuden taloudellinen puoli koskee teoksen painamista, esittämistä ja levittämistä. Taloudellinen tekijänoikeus on sopimuksella siirrettävissä esimerkiksi kustantajalle ja se on myös perittävisä. Taloudellisen tekijänoikeuden suoja säilyy 70 vuotta tekijän kuoleman jälkeen.

Kirjallisia ja taiteellisia teoksia koskevaa tekijänoikeutta täydentämään on luotu tietokantojen suoja. Tullakseen suojan piiriin, tietokannan ei tarvitse ylittää teoskynnystä. Tietokannan ei tarvitse olla taiteellinen

eikä muutoinkaan osoittaa luovuutta tekijältään. Riittää, että tietokannan aikaansaamiseen tai hankkimiseen on tarvittu paljon työtä tai rahaa.

Niin kauan kun informaatio pystyttiin sitomaan johonkin materiaaliseen alustaan (kirja, äänilevy, valokuva, elokuva), josta kopion valmistaminen oli kallista ja kopion tulos heikko, informaatiohyödyke pystyttiin helposti hinnoittelemaan ja myymään niin, että hinta kattoi sekä materiaaliset kulut että informaation tuottajan kohtuulliset, taloudelliset odotukset. Tietoverkoissa tilanne on kokonaan toinen. Informaatio ei ole enää sidottu mihinkään esineen kaltaiseen materiaaliseen alustaan. Informaatiota voidaan lyhyt- tai pitkäaikaisesti tallentaa erilaisille tietovälineille ja vieläpä niin, että kopio on täsmälleen yhtä hyvä kuin alkuperäinen kappale.

Tietoverkkojen käyttö mahdollistaa aineettomien informaatiohyödykkeiden tehokkaan levittämisen. Informaation jakelu voidaan järjestää niin, että mitään perinteistä logistiikkaa ei tarvita. Pakkaaminen ja jakelu voidaan kokonaan jättää tekemättä. Riittää, että informaatiohyödykkeestä tehdään alkuperäiskappale, joka sijoitetaan saataville tietoverkon julkiseen palvelimeen. Tuotteen mainostamiseksi riittää vähimmillään muutama rivin mittainen viesti valikoiduille postituslistoille.

Informaation irtaantuminen materiaalisesta alustasta antaa mahdollisuuden miettiä uudelleen tavaratuotantoon perustuvan jakelun, kaupan, omistuksen ja verotuksen pelisääntöjä. EU:n ja Suomen valtion lähestymistapa toistaiseksi on ollut, että informaatio käsittelytavastaan riippumatta pakotetaan tavaramuotoon piittaamatta esille tulevista vaikeuksista.

5 Tekijän näkökulma

Tekijän näkökulma informaation maksullisuuteen riippuu siitä, kohdistuuko luovan työn tekemiseen taloudellisia odotuksia. Kysymys on toisin sanoen siitä, maksetaanko luovasta työstä mitään korvausta, maksetaanko mahdollinen palkka työsuorituksen perusteella, vai kertyykö palkkio myytyjen teoskappaleiden tuotosta. Vaihteluväli taloudellisten odotusten suhteen on kaiken kaikkiaan valtava. Se on suunnattoman paljon suurempi kuin Euroopan Unionin tekijänoikeusdirektiivin valmistelua koskevasta keskustelusta voisi päätellä.

Tuotteiden maksullisuutta ja palkkion muodostumista koskeva asetelma on yksinkertaisin silloin, kun taiteilija toimii yrittäjänä ja myy luovan työnsä tuotteita elantonsa turvaamiseksi. Tällöin ei kovinkaan monia vaihtoehtoja ole käytettävissä. Informaatiotuotteet – riippumatta siitä,

ovatko ne kiinnittyneet materiaaliseen alustaan – ovat tällöin maksullisia, eikä tilanteeseen liity mitään yhteiskunnallisesti tai eettisesti arveluttavia näkökohtia. Tämä on kuitenkin vain yksi monista mahdollisista henkisen työn palkitsemisen muodoista.

Toisen ääripään muodostaa tieteellinen tutkimus, jossa työ useimmiten tehdään vakinaisesti palkattuna ansiotyönä. Työstä saatava palkka ei ainakaan lyhyellä aikavälillä ole sidoksissa työn tulosten määrään tai laatuun. Tutkija julkaisee työnsä tulokset tieteellisissä aikakauslehdissä ilman minkäänlaisia odotuksia tekijäpalkkioista tai muista taloudellisista etuuksista. Myöskään työnantaja, joka pitää tutkijan leivässä, ei yleensä hyödy taloudellisesti tutkimustyön tuloksista eikä ainakaan niiden julkaisemisesta.

Luovan työn kentässä tapauskohtaisten erityisongelmien kirjo kattaa edellä mainitut ääripäät ja niiden välissä olevan jatkumon, jossa kaikki mahdolliset kuviteltavissa olevat kombinaatiot esiintyvät. Erilaisten tilanteiden lukuisat erityispiirteet voidaan pelkistää kolmeen käsitteelliseen akseliin, joista kaksi on tullut esille jo edellä. Ne ovat palkkauksen työaikasidonnaisuus, ja korvauksen muodostuminen myydyistä teoskappaleista. Kolmantena akselina on tuotteen markkinoilla esiintymisen tehollinen aika, josta voidaan käyttää nimitystä markkinoinnin *aikaikkuna*. Nämä akselit eivät ole keskenään vaihtoehtoja; niitä tulee tarkastella samanaisesta.

Esimerkkejä: (1) Luova työ saatetaan tehdä kokonaan ilman palkkaa tai odotuksia teoskappaleiden myyntituotoista. Silti teoskappaleita saatetaan myydä täysin laillisesti. Myynti perustuu tällöin siihen, että tuote on varustettu ns. *copyleft*-klausuulilla, joka sijoittaa sen julkishyödykkeiden luokkaan. Myyjänä on tällöin kokonaan tekijöistä riippumaton taho. Hyviä esimerkkejä näistä tuotteista ovat Linux- ja TeX-ohjelmistot ja yleensäkin ns. *open source* -tuotteet.

(2) Työ saatetaan tehdä normaalina ansiotyönä ja jopa niin, että palkkauksessa noudatetaan asiantuntijoiden työmarkkinoilla vallitsevaa palkkatasoa. Siitä huolimatta työn tuloksia saatetaan levittää veloituksetta verkkojen välityksellä ja ne voivat olla vapaasti käytettävissä sekä liikeettä muuhun toimintaan. Tällaisia tuotteita ovat esimerkiksi USA:ssa liittovaltion tutkimuslaitoksissa tuotetut tietokoneohjelmat ja tietovarannot. Ne ovat kansakunnan yhteistä omaisuutta, jota jokainen voi käyttää haluamallaan tavalla.

(3) Valtaosa mielipidelehdissä julkaistuista artikkeleista on kokonaan vailla taloudellisia odotuksia. Kirjoitukset syntyvät työajan ulkopuolella

ilman työstä saatavaa korvausta. Kirjoituksista ei makseta tekijäpalkkioita eikä niistä yleensä saa välillisiä korvauksia (kirjastokorvaukset, apurahat). Myöskään julkaisijan kannalta kyse ei ole liiketoiminnasta. Mielipidelehtien julkaiseminen on lähes poikkeuksetta kannattamatonta ja usein jopa tappiollista toimintaa, jota valtiolta saattaa avustaa taloudellisesti.

Aikaikkunan käsite liittyy viihdeteollisuuteen, jossa palkkauksen muodot vaihtelevat. Esimerkiksi elokuvien tekemisessä on mukana suuri joukko säännöllistä kuukausipalkkaa nauttivia ammattilaisia. Näyttelijät, avustajat, ohjaajat ja muu taiteellinen henkilöstö toimii yleensä kertakorvausten ja/tai royaltien pohjalta. Tuotteiden markkinointiin liittyvät odotukset ovat usein hyvin suuret. Mitä suuremmista investoinneista on kyse, sitä suurempia ovat odotukset.

Aikaikkuna, jonka aikana tulot viihteen tuotteista pääosin kertyvät, on yleensä hyvin lyhyt. Elokuvan primäärimarkkinat kestävät puoli vuotta, maailmanlaajuinen levitys saattaa jatkaa tuotteen elinikää vuoden tai parin vuoden verran. Sen jälkeen tuote on taloudellisesta näkökulmasta katsottuna useimmissa tapauksissa kuollut.

Kirjojen kohdalla markkinoiden aikaikkuna on hiukan pidempi. Suomessa se on tyypillisesti vuodesta kahteen vuoteen. Kolmen vuoden kulluttua ilmestymisestä kirja myydään loppuun alennusmyynnissä, jolloin se on kaupallisena tuotteena kuollut. Kirjan markkinakelpoisen iän ja taiteellisen tason välillä ei ole mitään asiallista kytkeä. Kustantajan kannalta kirja on samanlainen persoonaton kappaletavarojen luokkaan kuuluva tuote kuten tiskiharja tai lampun paristo.

Kirjoittajien kannalta informaation ekonomia on tiivistettävissä seuraavasti. Mahdollisuudet teoskappaleiden myynnillä rikastumiseen ovat Suomessa häviävän pienet. Vain muutama kirjoittaja pystyisi elämään pelkillä tekijäpalkkioilla. Valtaosa kaikesta julkaistusta tai työelämässä kirjoitetusta tekstistä on vailla markkina-arvoa. Sekä kaunokirjallisten teosten että tietokirjojen kirjoittaminen korvataan aivan muulla tavalla. Valtaosa korvauksista kertyy apurahoista, kirjastokorvauksista ja taiteilijäläkkeistä. Korvaukset toisin sanoen perustuvat yhteisölliseen palkitsemiseen, ei teoskappaleiden myyntiin.

6 Käyttäjän näkökulma

Käyttäjän näkökulmat informaatioon voidaan karkealla tasolla ryhmitellä sammakkoperspektiiviin ja lintuperspektiiviin. Ensiksi mainittu kohdis-

tuu siihen mitä on, toisin sanoen käyttäjä joutuu toimimaan kulloisenkin tarjonnan mahdollistamissa rajoissa. Viimeksi mainittu kohdistuu siihen mitä pitäisi olla, jolloin tarkastelun kohteeksi tulee periaatteellinen kysymys informaation maksullisuudesta siihen liittyvine johtopäätöksineen.

Sammakkoperspektiivistä tarkasteltuna kirjojen ystävällä perinteisen julkaisemisen maailmassa on kolme mahdollisuutta: kirjakauppa, antikvariaatti ja kirjasto. Kirjoista kiinnostunut voi hankkia itselleen tai ystävilleen joululahjakirjat uutuuksina kirjakaupasta, jolloin hän tulee maksaneeksi ylihintaa niiden uutuusarvon takia. Vuoden tai kahden kuluttua kirjat saa kolmanneksella kirjakauppahinnasta antikvariaatista. Kirjastosta kirjat saa kohtuullisen odotusajan jälkeen veloituksetta mutta vain määräjäksi.

Sähköisten kirjojen kauppaa ei vielä toistaiseksi ole mutta teknisiä ratkaisuja kehitetään kuumeisesti. Kustantajien tavoitteena on luoda järjestelmä, jolla sähköinen kirja saadaan käyttäytymään kappaletavaran tapaan. Erityisesti informaation kopioiminen halutaan estää keinolla millä hyvänsä. Osittain kustantajien haaveet menevät tätäkin pidemmälle. Tekstien suojaksi yritetään teknisin keinoin luoda lisensiointijärjestelmä, jolla jokainen katselukerta saadaan valvonnan piiriin ja tarvittaessa myös maksulliseksi. Kirjallisesti arvottomat, lyhytikäiset mutta suurta suosiota nauttivat teokset halutaan saada tuottamaan entistä enemmän.

Kustantajien kannattamalle ajattelutavalle on esitettävissä vaihtoehto, jonka perustelut näkyvät helpoimmin *lintuperspektiivistä*. Informaation helppo kopioiminen ja levittäminen antaa nimittäin mahdollisuuden miettiä, miten asioiden pitäisi tulevaisuudessa olla. Voidaan kysellä tutaanko tietoverkkojen kehityksessä ensisijaisesti kustantajien tarpeita vai lukijoiden tarpeita. Kyse on jossain mielessä ns. pääsäännön muotoilemisesta. Jos informaatio on pääsääntöisesti maksullista ja ainoastaan poikkeustapauksissa maksutonta, päädytään hyvin erilaiseen kokonaisratkaisuun kuin päinvastaisen pääsäännön vallitessa.

Aito maailmanlaajuinen tietoyhteiskunta voisi perustua informaation maksuttomuuden periaatteelle. YK voisi julistaa sähköisesti levitettävän informaation ihmiskunnan yhteiseksi omaisuudeksi. Informaation jakelun ja hyödyntämisen pääsääntö sanoisi, että informaatio on maksutonta. Vain erikseen määritellyissä poikkeustapauksissa informaatio olisi maksullista. UNESCO:n uudeksi tehtäväksi määriteltäisiin informaatiolla käytävän kaupan valvominen. Vakavat rikkomukset johtaisivat informaation välittömään maailmanlaajuiseen julkistamiseen, joka eliminoisi kyseisellä informaatiolla käytävän kaupan mahdollisuudet.

WIPO:n rooli uudessa maailman tietoyhteiskunnassa sisältäisi moraalisen tekijänoikeuden suojaan liittyvät ongelmat ja erityisesti uusien symbolisen palkitsemisen muotojen kehittämisen. Kaikkien kansojen koululaitokset omaksuisivat informaation maksuttomuuden ja yhteisöllisyyden ylevät periaatteet. Yleisesti tunnustettaisiin, että kaikki luova työ rakentuu aiempien polvien tekemän työn varaan. Oma henkilökohtainen panos uuden informaation tuottamisessa olisi tavallaan maksu kaikesta toisten tuottamasta informaatiosta.

Lähdeluettelo

- Drahos, Peter (1996). *A Philosophy of Intellectual Property*. Aldershot: Dartmouth.
- Dworkin, Ronald (1989). Commentary: Legal and ethical issues. In Weil, Vivian & Snapper, John W., editors, *Owning Scientific and Technical Information. Value and Ethical Issues*, pages 250–252. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- European Commission (1999). *Amended proposal for a European Parliament and Council directive on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the Information Society*. com(1999) 250 final, 21.05.1999. Brussels.
- Hegel, G. W. F. (1994 [1820]). *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet*. Johdannon laatineet Juha Manninen ja Markus Wahlberg. Suomentanut ja selityksin varustanut Markus Wahlberg. Prometheus-sarja. Oulu: Kustannus Pohjoinen.
- Locke, John (1995 [1688]). *Tutkielma hallitusvallasta. Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta*. Suomentanut ja esipuhe Mikko Yrjönsuuri. Helsinki: Gaudeamus.
- Paine, Lynn Sharp (1997). Trade secrets and the justification of intellectual property: A comment on hettinger. In Moore, Adam D., editor, *Intellectual Property. Moral, Legal, and International Dilemmas*, pages 39–56. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Palmer, Tom G. (1997). Intellectual property: A non-posnerian law and economics approach. In Moore, Adam D., editor, *Intellectual Pro-*

perty. Moral, Legal, and International Dilemmas, pages 179–224.
Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.

Tuomala, Matti (1997). *Julkistalous*. Helsinki: Gaudeamus.